

03. İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* Adlı Eserinde Kaynak Olarak Gösterdiği Dilbilimciler ve Eserleri ¹

Halil İbrahim KOCABIYIK² & Nuh ARVAS³

APA: Kocabiyik, H. İ. & Arvas, N. (2026). İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* Adlı Eserinde Kaynak Olarak Gösterdiği Dilbilimciler ve Eserleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (51), 34-50. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18921942>

Öz

İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri, işâri nitelikli bir eser olmakla birlikte Kur'ân âyetlerinin filolojik boyutunu ele alan kapsamlı bir çalışmadır. Müellif, âyetlerde geçen lafızların anlamlarını açıklarken sarf, nahiv, lügat ve belâgat disiplinlerinden sistematik biçimde yararlanmış; böylece tefsirine dilbilimsel incelemeleri de dâhil etmiştir. Bursevî, filolojik meseleleri ele alırken yalnızca kendi döneminin dil anlayışıyla yetinmemiş, mütekaddim ulemânın görüş ve eserlerine geniş ölçüde yer verdiği gibi, sonraki dönem dil âlimlerine de atıflarda bulunmuştur. Bu çerçevede, özellikle sarf ve nahiv literatüründen yapılan alıntılar dikkat çekmektedir. Müellifin kelime izahları sırasında ortaya koyduğu açıklamalar, onun Arap dilinin hem usûl hem de fûrû'una dair derin bir vukûfiyete sahip olduğunu göstermektedir. *Rûhu'l-Beyân*'da dil konuları ele alınırken Sibeveyh, el-Ferrâ (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd), el-Ahfeş el-Evsat ve Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkût gibi erken dönem dil âlimlerinin eserlerinden yararlandığı görülmektedir. Bunun yanı sıra Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî, eş-Şerîf el-Cürcânî ve el-Kevâşî el-Mevsilî gibi sonraki dönem âlimlerin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bu yönüyle *Rûhu'l-Beyân*, Kur'ân'ın dilbilimsel olarak anlaşılmasına özgün ve derinlikli bir katkı sunmakta; klasik tefsirler arasında, nahiv ve sarf başta olmak üzere dil ilimlerine yoğun biçimde müracaat etmesiyle müstesna bir konumda yer almaktadır.

Anahtar kelimeler: Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, dilbilim, filoloji

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. Bu makale "Filolojik açıdan İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* Beyan Tefsirinin incelenmesi" isimli doktora tezi çalışması kapsamında üretilmiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %16

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 16.01.2026-**Kabul Tarihi:** 07.03.2026-**Yayın Tarihi:** 08.03.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18921942>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı / Assoc. Prof., Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Arabic Language and Rhetoric (Uşak, Türkiye) **e-posta:** ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-0941-6980> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossreff Funder ID:** 100019891

³ Dr. Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı / PhD Student, Uşak University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Arabic Language and Rhetoric (Uşak, Türkiye) **e-posta:** battaloguz@adu.edu.tr **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-5258-5480> **ROR ID:** <https://ror.org/019jds967> **ISNI:** 0000 0004 0386 1930 **Crossreff Funder ID:** 100019891

Linguists and Their Works Cited as Sources in İsmail Hakkı Bursevî's Work Rûhu'l-Beyân 4

Abstract

Ismail Hakkı Bursevî's (d. 1725) exegesis titled Rûhu'l-Beyân is a work of symbolic nature, yet it is also a comprehensive study addressing the philological dimension of the verses of the Qur'an. The author systematically utilized the disciplines of morphology, syntax, lexicography, and rhetoric when explaining the meanings of the words used in the verses, thus incorporating linguistic studies into his exegesis. When addressing philological issues, Bursevî did not limit himself to the linguistic understanding of his own period; he gave extensive space to the views and works of earlier scholars and also made references to later linguists. In this context, quotations from the literature of morphology and syntax are particularly noteworthy. The explanations presented by the author during his word explanations demonstrate his deep knowledge of both the principles and branches of the Arabic language. When linguistic topics are addressed in Ruh al-Bayân, it is evident that the author draws on the works of early linguists such as Sibawayh, al-Farra (Abu Zekerıyya Yahya b. Ziyad), al-Ahfaş al-Awsat, and Abu Yusuf Ya'qub b. Ishaq al-Sikkit. In addition, it draws on the works of later scholars such as Ya'kûb b. Muhammad Fırûzâbâdî, al-Sharîf al-Jurjânî, and al-Kawâshî al-Mawsilî. In this respect, Ruh al-Bayân makes a unique and profound contribution to the linguistic understanding of the Qur'an; among classical exegeses, it occupies a special position due to its intensive reference to linguistic sciences, particularly grammar and morphology.

Keywords: Bursevî, Rûhu'l-Beyân, Linguistics, Philology, Language Sciences

⁴ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article was produced as part of a doctoral thesis entitled "A Philological Examination of İsmail Hakkı Bursevî's Ruhu'l Beyan Commentary."

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %16

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 16.01.2026-**Acceptance Date:** 07.03.2026-**Publication Date:** 08.03.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.18921942>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Adres
RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124

Address
RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124

1. Giriş

Kur'ân-ı Kerîm, ihtiva ettiği ilahî hükümler ve mesajların yanı sıra, fesahat ve belâgat bakımından sahip olduğu üstün dil ve üslup özellikleriyle de ilim çevrelerinde yapılan araştırmalara temel teşkil etmiştir. Bu yönüyle Kur'ân, Arap dilinin kurallarını konu edinen sarf ve nahiv ilimlerinin teşekkülünde ve gelişiminde başlıca referans kaynaklardan biri olmuştur. Ayetlerin, Arapça dil yapısının morfolojik ve sentaktik özelliklerini yansıtan örnekler içermesi, Kur'ân'ın dil ilimleri açısından taşıdığı belirleyici konumu açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda İsmâil Hakkı Bursevî'nin (ö. 1725) *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsiri, Kur'ân'ın sarf, nahiv ve belâgat ilimlerine dair inceliklerini uygulamalı biçimde ele alan önemli bir eser olarak öne çıkmaktadır. Bursevî, Arap dili gramerine olan derin hâkimiyeti sayesinde ayetlerin îrâb yönünü ayrıntılı biçimde incelemiş; lafızların kök yapıları, türevleri ve dilsel anlam alanları üzerinde kapsamlı değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellifin bu yaklaşımı, onun dil ilimleri alanındaki yetkinliğini ortaya koymakta ve *Rûhu'l-Beyân*'ı, yalnızca tasavvufi yorumlarıyla değil, aynı zamanda dilbilimsel tahlilleriyle de dikkat çeken bir tefsir eseri hâline getirmektedir.

2. Makalenin Amacı ve Metodu

İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, Arap diliyle ilgili dilbilimsel açıklama ve tahlillere yer verdiği; özellikle sarf ve nahiv ilimlerine dair önemli bilgiler sunduğu görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, Bursevî'nin tefsirinde kelime ve cümlelerin dilbilimsel izahlarını yaparken başvurduğu dil âlimlerini ve onların eserlerini tespit etmek, söz konusu kaynaklardan hareketle uyguladığı yöntem ve üslubu analiz etmektir. Makale kapsamında, sarf, nahiv ve belâgat gibi filoloji ilminin temel alanlarına giren, kelime ve diğer dil unsurlarının cümle içerisindeki işlevlerini konu edinen meseleler ele alınacaktır. Bu çerçevede, Bursevî'nin istifade ettiği Arap dilcileri ve edebiyatçıları ile onların eserlerinden örnekler sunulurken, müellifin benimsediği metodolojik yaklaşım ortaya konulacaktır. Çalışmanın yöntemi, betimleyici ve analitik bir yaklaşıma dayanmaktadır. Bursevî'nin tefsirinde yer alan ilgili ayet yorumları, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinin klasik kaynakları ışığında incelenecek; bu inceleme neticesinde müellifin kendine özgü yöntemi sistematik bir biçimde değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır. Nihai amaç ise Bursevî'nin, Kur'ân'ın dilsel yapısını oluşturan gramer ve lügat unsurlarını merkeze alan, ilgili eser ve müelliflere dayalı bütüncül bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktır.

3. İsmail Hakkı Bursevî'nin Hayatı

İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), Osmanlı ilim ve tasavvuf geleneğinde mutasavvıf, müfessir ve müellif kimliğiyle temayüz etmiş önemli bir âlimdir. 1653 yılında Aydos'ta doğan Bursevî, kendi ifadelerine göre henüz yedi yaşındayken, 1070/1659-60 yılında yine Aydos'ta ilmî tahsiline başlamıştır (Yıldız, 1975, s.106). İlk eğitim sürecinde dinî, tasavvufî ve aklî ilimler alanında sağlam bir temel edinmiş; kıraat ilmini Kurrâ Mehmed Efendi'den tahsil etmiştir. Bunun yanında farklı hocalardan Farsça dersleri alarak dil bilgisini geliştirmiş, ayrıca Osmanlı hat sanatının önde gelen isimlerinden Hâfız Osman'dan meşk ederek hüsn-i hat alanında da eğitim görmüştür (Bursevî, 2020, s.9).

Tahsili ilerledikçe tasavvuf yoluna yönelen Bursevî, Celvetiyye tarikatının önde gelen şeyhlerinden Osman Fazlı-i İlahî'ye intisap etmiş ve ondan hilâfet almıştır. Bu süreçte yalnızca mürşidi Osman Fazlı Efendi'den değil, aynı zamanda İbnü'l-Arabî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273), Sadreddin Konevî (öl. 673/1274), Üftâde (ö. 988/1580) ve Aziz Mahmud Hüdâyî (ö. 1038/1628) gibi tasavvuf düşüncesinin önemli isimlerinden de etkilenmiştir (Sabuncu, 2022, s.142-162). Bursevî, ilmî ve irşad

faaliyetlerini hayatının farklı dönemlerinde Üsküp, Köprülü, Ustrumca ve Bursa gibi şehirlerde sürdürmüştür; vaaz, irşad ve telif çalışmalarıyla geniş bir etki alanı oluşturmuştur. Özellikle Rûhu'l-Beyân adlı tefsiri sayesinde şöhret kazanmış ve bu eserle tefsir literatüründe müstesna bir konum elde etmiştir (Namlı, 2018, s. 333-368). Bununla birlikte Bursevî'nin ilmî şahsiyetinin dikkat çeken yönlerinden biri de şairliğidir. Onun şiire olan yönelimi ve bu alandaki başarısı, mürşid-i kâmil ve aynı zamanda şair olan Üftâde ile başlayıp Aziz Mahmud Hüdâyî ve Osman Fazlî Efendi ile devam eden Celvetî tasavvuf geleneğinin bir devamı olarak değerlendirilebilir (Yurtsever, 2002, s.114).

Bursevî'nin telif faaliyetleri incelendiğinde, yüzün üzerinde eser kaleme aldığı ve bu eserlerin önemli bir kısmını Türkçe olarak yazdığı görülmektedir. Bununla birlikte Arapça ve Arapça-Türkçe olarak kaleme aldığı çok dilli eserler de bulunmaktadır (Güngör, 2020, s.201). Ayrıca Bursevî'ye ait eserlerin bulunduğu ve Bursa'da Tuzpazarı'nın kuzeyinde yer alan mekânın arşiv sicillerinde Tekye Mescid Mahallesi olarak kaydedildiği tespit edilmiştir (Hızlı, 2004, s.6). Doğumundan vefatına kadar yaklaşık yetmiş beş yılı kapsayan hayat serüveni, büyük ölçüde kendi kaleme aldığı metinler aracılığıyla birinci elden ve otobiyografik bir anlatım çerçevesinde günümüze ulaşmıştır. 1725 yılında Bursa'da vefat eden İsmâil Hakkı Bursevî, kendi adına inşa ettirdiği caminin avlusuna defnedilmiştir (Sarı, 2015, s.140).

4. Rûhu'l-Beyân' da Kaynak Olarak Gösterilen Dilbilimciler ve Eserleri

4.1. Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî (el-Fürhûdî) (ö. 175/791)

Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, nahiv ilmini ve aruz sistemini ilmî bir çerçevede tesis eden, Arap dili ve edebiyatı alanında temayüz etmiş seçkin bir âlimdir. Hicrî 100 yılında Umman'da doğmuş, ilmî faaliyetlerini büyük ölçüde Basra'da sürdürmüştür. Basra dil mektebine mensubiyetiyle tanınmakla birlikte, İslâm ilim tarihinde müstesna bir dil otoritesi olarak kabul edilmektedir. Halîl b. Ahmed, İsâ b. Ömer es-Sekafî, Ebû Amr b. Alâ ve Ahfeş el-Ekber gibi dönemin önde gelen âlimlerinden ilim tahsil etmiş; özellikle gramer, lügat ve mûsikî alanlarında usûl ve kaideleri ilk defa sistematik biçimde ortaya koymasıyla şöhret kazanmıştır. Onun çalışmaları, Arap dil ilimlerinin metodolojik temellerinin atılmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Halîl b. Ahmed'e nispet edilen başlıca eserler arasında *Kitâbü'n-Nakt ve's-Şekl*, *Kitâbü'l-Ayn*, *Kitâbü'l-Arûz*, *Kitâbü'l-Îka*, *Kitâbü'n-Nağam fi'l-Mûsîka*, *Kitâbü'l-Cümel fi'n-Nahv* ve *el-Hurûf* yer almaktadır. Bu eserler, onun Arap dili, edebiyatı ve mûsikî ilimlerindeki öncü ve kurucu konumunu açıkça ortaya koymaktadır (Topuzoğlu, 1997, c. 15, s. 309-310).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel açıklamalar yaparken genellikle dil âlimleri arasındaki ihtilaflara ayrıntılı biçimde yer vermemekte; bunun yerine tercih ettiği dil âliminin görüşünü esas almakta ve söz konusu görüşü ele aldığı meseleye delil olarak sunmaktadır. İlgili konuyu bağlamı içerisinde zikrederek, lafız ve yapı tahlillerini bu tercih doğrultusunda temellendirmektedir.

Bu yaklaşımın somut bir örneği, Kehf sûresi 25. ayetinde geçen *وَلَبِئُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلَاثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَازْدَادُوا تِسْعًا* ifadesinde yer alan *مِائَةٍ* lafzının tahlilinde görülmektedir. Bursevî, bu kelimenin *ثَلَاثَ مِائَةٍ* lafzına atf-1 beyân olduğunu belirtmekte ve atf-1 beyân ile temyiz arasındaki farkı Halîl b. Ahmed'in görüşü çerçevesinde açıklamaktadır. Buna göre *مِائَةٍ* kelimesi, *ثَلَاثَ مِائَةٍ* ifadesinin temyizi değil, atf-1 beyândır. Zira Halîl b. Ahmed'e göre cem'in asgarî miktarı iki olduğundan, eğer *مِائَةٍ* lafzı temyiz kabul edilseydi, Ashâb-ı Kehf'in mağarada kalma süresinin asgarî sınırı altı yüz yıl olarak anlaşılacaktı. Öte yandan Bursevî, Halîl b. Ahmed dışındaki nahiv âlimlerinin görüşüne göre cem'in asgarî miktarının üç olarak kabul edildiğini, bu durumda *مِائَةٍ* kelimesinin temyiz sayılması hâlinde söz konusu sürenin asgarî dokuz

yüz yıl olacağını ifade etmektedir. Ancak bu değerlendirmelerin tamamı, مائة kelimesinin tenvinli olarak okunması esasına dayanmaktadır. Kelimenin izafetli okunması hâlinde ise, cemi olan lafzın müfret makamına ikame edilmiş sayılacağı belirtilmektedir. Bunun gerekçesi, مائة kelimesinin aslında müfret bir kelimeye izafe edilmesinin uygun olmasıdır. Bu yoruma örnek olarak ثلاثمائة درهم terkibi zikredilmekte; burada geçen درهم kelimesinin lafzen müfret olmakla birlikte, anlam bakımından cemi ifade ettiği vurgulanmaktadır (Bursevî, 2009, c.5, s. 237-238). Bu örnek, Bursevî'nin dilbilimsel meselelerde belirli bir dil otoritesini esas alan, tercihli ve açıklayıcı bir yöntem benimsediğini açık biçimde ortaya koymaktadır.

4.2. Ebû Bişr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî (ö. 180/796)

Arap dili gramerine dair günümüze ulaşan ilk kapsamlı eser olan *el-Kitab*'ın müellifi Sîbeveyhi, Basra nahiv ekolünün en önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. *el-Kitab*, Arap dilinin temel alanlarını oluşturan nahiv, sarf ve fonetik konularını sistematik bir biçimde ele alan öncü eserlerden biri olma özelliğini taşımaktadır. Eserin temel çerçevesini büyük ölçüde Halîl b. Ahmed'in görüşleri oluşturmakla birlikte, Sîbeveyhi yalnızca hocasının yaklaşımlarıyla yetinmemiş; Yûnus b. Habîb, Ahfeş el-Ekber, Ebû Amr b. Alâ, İsâ b. Ömer es-Sekafî, İbn Ebû İshak el-Hadramî ve Hârûn el-A'ver el-Kârî gibi önde gelen Arap dili âlimlerinin görüşlerine de geniş ölçüde yer vermiştir. Bu yönüyle *el-Kitâb*, erken dönem Arap dil çalışmalarının birikimini yansıtan temel bir başvuru kaynağı olarak kabul edilmektedir (Özbalıkcı, 2009, c. 37, s. 130-131).

Bursevî, tefsirinde dilbilimsel meselelere dair yaptığı açıklamaların birçok yerinde, özellikle lügat anlamları ve nahiv konularında Sîbeveyhi'nin görüşlerine özel bir önem atfetmekte ve ondan doğrudan alıntılar yapmaktadır. Bu durum, müellifin klasik nahiv otoritelerini esas alan yaklaşımını açık biçimde ortaya koymaktadır. Nitekim Bursevî, En'âm sûresi 152. ayette geçen أشد kelimesine dair açıklamalarda bulduktan sonra Sîbeveyhi'nin görüşünü şu şekilde aktarmaktadır: Sîbeveyhi'ye göre أشد kelimesi cem'dir ve bu lafzın müfredi شد kelimesidir. Bu aktarım, Bursevî'nin kelimelerin morfolojik yapısını açıklarken Sîbeveyhi'yi temel bir otorite olarak kabul ettiğini göstermektedir (Bursevî, 2009, c.3, s.126).

Benzer bir yaklaşım, Âl-i İmrân sûresi 26. ayette yer alan قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ lafızlarının tahlilinde de görülmektedir. Bursevî, bu ifadeye ilişkin olarak Sîbeveyhi'nin görüşünü nakletmekte ve söz konusu lafızların ikinci bir nida olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Sîbeveyhi'ye göre mim harfi vasfiyet anlamına engel teşkil etmekte; zira اللَّهُمَّ lafzının tanımı üzerine mevsuf olan isimlerden herhangi birinin gelmesi mümkün değildir (Bursevî, 2009, c.2, s.18). Ayrıca Bursevî, Sâffât sûresi 17. ayette geçen أُولَآئِنَا الْأُولُونَ ifadesindeki hemzenin vav harfiyle atıf yapıldığını, أَبَاؤُنَا lafzının mübteda konumunda ve merfû olduğunu ifade ettikten sonra, Sîbeveyhi'ye göre bu mübtedanın haberinin hafzedildiğini belirtmekte ve bu görüşü benimseyerek aktarmaktadır. Bu örnekler, Bursevî'nin tefsirinde Sîbeveyhi'nin nahiv anlayışını esas alan bir tutum sergilediğini ve dilbilimsel açıklamalarını büyük ölçüde bu çerçevede temellendirdiğini ortaya koymaktadır (Bursevî, 2009, c.7, s.450).

4.3. el-Ferrâ Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822)

Arap dili ve edebiyatı ile tefsir alanlarında temayüz etmiş bir âlim olan el-Ferrâ, hicrî 144 yılında Kûfe'de doğmuştur. Nahiv ilmini, Kûfe nahiv ekolünün önde gelen temsilcilerinden olan Kisâî'den tahsil

etmiştir. El-Ferrâ, kendi dönemine kadar nahiv meselelerinin henüz sistematik ve kapsamlı bir şekilde ele alınmamış olmasını dikkate alarak, bu alandaki problemlere yoğunlaşmış ve önemli ilmî çalışmalar ortaya koymuştur. el-Ferrâ'nın ilmî şahsiyetinin teşekkülünde ve dil alanındaki derin vukufiyetinin ortaya çıkmasında, dönemin belâgat ve fesahat alanında temayüz etmiş âlimlerinden Sümâme b. Eşres'in önemli bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Arap dilinin özelliklerinin ve kurallarının tespit edilip kayıt altına alınmasında el-Ferrâ'nın büyük katkıları olmuş; bu yönüyle Arapça'nın korunması ve sistematik bir ilim hâline gelmesinde belirleyici bir rol üstlenmiştir. Nitekim Sa'leb'e göre Arap dilinin kaybolup yok olmasını engelleyen şahsiyet el-Ferrâ'dır. El-Ferrâ'nın en meşhur eseri, Kur'ân ayetlerinin îrâbında karşılaşılan müşkil meseleleri ele aldığı ve tefsirî açıklamalarla desteklediği Me'âni'l-Kur'ân adlı çalışmasıdır. Müellif, bu eserini *Tefsîru Müşkili İrâbi'l-Kur'ân ve Me'ânih* şeklinde de isimlendirmiş olup, söz konusu eser nahiv ve tefsir literatüründe temel başvuru kaynakları arasında yer almaktadır (Tüccar, 1995, c.2, s.406-407).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel açıklamalarını temellendirirken, klasik Arap dili ve nahiv âlimlerini önemli kaynaklar arasında zikretmekte; bu bağlamda el-Ferrâ'nın görüşlerine de sıkça müracaat etmektedir. Müellifin, ayetlerin lafız ve yapı özelliklerini izah ederken el-Ferrâ'yı otorite kabul etmesi, onun Kûfe nahiv ekolüne ve bu ekolün dil anlayışına verdiği önemi açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim Bursevî, Nisâ sûresi 164. ayette yer alan *وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا* cümlesinin dilbilimsel tahlilini yaparken el-Ferrâ'dan nakilde bulunmakta ve bu ayette geçen “kelâm” kavramının mahiyetine dair açıklamalar aktarmaktadır. El-Ferrâ'ya göre Araplar, hangi yolla gerçekleşirse gerçekleşsin, insana ulaşan her türlü bildirim “kelâm” olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu kullanım, fiilin masterla te'kid edilmediği durumlar için geçerlidir. Fiilin masterla te'kid edilmesi hâlinde ise, kastedilen anlam hakiki kelâmdır; bu durumda mecaz veya kinaye ihtimali ortadan kalkmaktadır. Bursevî, bu görüşü aktararak ayette geçen *تَكْلِيمًا* masterının, Hz. Mûsâ ile gerçekleşen ilahî hitabın hakiki anlamda bir konuşma olduğunu vurguladığını göstermektedir (Bursevî, 2009, c.2, s.3289). Benzer şekilde Bursevî, Hûd sûresi 3. ayette yer alan *ثُمَّ اسْتَغْفَرُوا رَبَّهُمْ ثُمَّ نُوثُوا إِلَيْهِ يَمْتَعِكُمْ مَتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى* atf harfinin dilbilimsel işlevini açıklarken yine el-Ferrâ'nın görüşüne başvurmuştur. El-Ferrâ'ya göre bu bağlamda *ثُمَّ* harfi, zaman bakımından tertip ve tehir ifade eden asli anlamından ziyade, atf harfi olan *و* vav manasında kullanılmıştır. Bunun gerekçesi olarak ise istiğfarın, tevbenin bir parçası ve onunla anlam bakımından özdeş bir fiil olması gösterilmektedir. Dolayısıyla ayette istiğfar ile tevbe arasında zaman bakımından bir ayrılık değil, anlam bakımından bir birliktelik söz konusudur (Bursevî, 2009, c.4, s.98).

Bu örnekler, Bursevî'nin tefsirinde dilbilimsel açıklamaları yalnızca kendi değerlendirmeleriyle sınırlı tutmadığını; aksine, erken dönem Arap dili âlimlerinin görüşlerini merkeze alarak ayetlerin nahiv, sarf ve semantik boyutlarını açıklamaya çalıştığını göstermektedir. Özellikle el-Ferrâ'dan yapılan bu tür nakiller, Bursevî'nin Kur'ân metnini anlama ve yorumlama sürecinde klasik nahiv literatürüne dayalı, sistematik ve ilmî bir yöntem benimsediğini ortaya koymaktadır.

4.4. Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830)

Basra dil mektebinin önde gelen âlimlerinden biri olan el-Ahfeş el-Evsat, nahiv ve lügat âlimlerindedir (Hamud, 2003, s. 218). İlmî faaliyetlerini Basra'da sürdürmüştür. “Ahfeş” lakabıyla anılan Arap dili âlimleri arasında kronolojik sıralama bakımından ikinci sırada yer almakta olup, bu lakapla tanınan isimler içerisinde en meşhuru olarak kabul edilmektedir. el-Ahfeş el-Evsat'ın en önemli hocası Sîbeveyhi'dir. Nitekim o, Sîbeveyhi'nin en tanınmış ve etkili talebesi olarak bilinmektedir. Hocasının kaleme aldığı ve Arap dili gramerinin temel eserlerinden biri kabul edilen *el-Kitâb*'in ilim çevrelerinde

tanınmasında ve yaygınlık kazanmasında el-Ahfeş el-Evsat'ın büyük bir rolü olmuştur. el-Ahfeş el-Evsat, nahiv ilmi başta olmak üzere kelâm, tefsir ve aruz gibi farklı ilim dallarıyla da ilgilenmiş olmakla birlikte, ilmî çalışmalarının ağırlık merkezini dil ilimleri oluşturmuştur. Bu yönüyle o, Basra nahiv ekolünün gelişiminde ve klasik Arap dili gramerinin sonraki nesillere aktarılmasında önemli bir konuma sahiptir (Koçak, 1988, c. 1, s. 526).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde nahivle ilgili meseleleri ele alırken, birçok yerde el-Ahfeş el-Evsat'ın görüşlerine başvurmakta ve ondan doğrudan alıntılar yapmaktadır. Bu durum, Bursevî'nin özellikle Basra nahiv ekolüne mensup dil âlimlerini temel referans kaynakları arasında gördüğünü ve dilbilimsel açıklamalarını bu ekolün ilkeleri doğrultusunda temellendirdiğini göstermektedir. Örneğin, Bursevî, Bakara sûresi 271. ayette yer alan *وَيَكْفُرْ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ* ifadesinin filolojik tahlilini yaparken el-Ahfeş'in görüşünü nakletmektedir. Buna göre ayette geçen *مَنْ* harfi zâit kabul edilmiştir. Bu yorum doğrultusunda ayetin anlamı, “Allah Teâlâ sizin bütün günahlarınızı siler” şeklinde anlaşılmaktadır. Bursevî, Ahfeş'in bu değerlendirmesini benimseyerek, harflerin zâit kabul edilmesinin ayetin anlam alanını nasıl etkilediğini ortaya koymaktadır (Bursevî, 2009, c.1, s.438). Benzer bir yaklaşım, Sebe' sûresi 37. ayette geçen *وَمَا أَمْوَالُكُمْ وَلَا أَوْلَادُكُمْ بِالَّذِي نَقَرْتُمْ عَلَيْنَا لَوْلَا أَلَمْ نَمَنْ وَعَمَلٌ صَالِحًا* lafzına dair dilbilimsel açıklamalarda da görülmektedir. Bursevî, bu lafzın tahlilinde el-Ahfeş'in görüşüne katılarak *زُفَى* kelimesinin ism-i mastar olduğunu ifade etmekte ve Ahfeş'in bu kelimeye dair yorumunu nakletmektedir. Buna göre ayetin anlamı, Allah Teâlâ'nın “Sizi huzurumuza yaklaştıracak olan şey...” şeklindeki hitabını ifade etmektedir (Bursevî, 2009, c.7, s.298).

4.5. Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İshâk es-Sikkît (ö. 244/858)

Arap dili âlimi ve edebiyatçılarından İshâk es-Sikkît, hicrî 186 (802) yılında Bağdat'ta doğmuştur. İbnü's-Sikkît, eğitimine babasının yanında başlamış; daha sonra Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, Abû Ubeyde et-Teymî, Asmaî, Ebû Abdullah İbnü'l-A'râbî, Ahmed b. Hâtim el-Bâhilî, Ebû Amr eş-Şeybânî ve Ali b. Muğire el-Esrem gibi dönemin önde gelen dilbilimci âlimlerinden ders almıştır. Kûfe ekolünde otorite olarak kabul edilen İbnü's-Sikkît, alanında uzman talebeler yetiştirmiş ve Arap dili çalışmalarına önemli katkılarda bulunmuştur. Onun ilmî mirası, özellikle nahiv, lügat ve edebiyat alanında şekillenmiş; eserleri sonraki nesiller için başlıca başvuru kaynakları arasında yer almıştır. İbnü's-Sikkît'in en meşhur eserleri arasında *İslâhu'l-Mantık*, *el-Elfâz*, *el-Ezdâd*, *el-Kalbü* ve *el-İbdâl* bulunmaktadır (Karaaslan, 2000, c.21, s.210-211).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel meseleleri açıklarken sık sık klasik Arap dili âlimlerine atıfta bulunmakta; bu bağlamda İbnü's-Sikkît'in görüşlerine de müracaat etmektedir. Örneğin, Nisâ sûresi 23. ayette geçen *حُجْرِكُمْ* kelimesine dair yaptığı açıklamada Bursevî, kelimenin morfolojik ve semantik yapısını İbnü's-Sikkît'in değerlendirmeleri çerçevesinde izah etmektedir. Bursevî'ye göre *الْحُجْر* kelimesi, *الْحَجْر* kelimesinin cemi hâlidir. İbnü's-Sikkît'in ifadesiyle, *حَجْرُ الْإِنْسَانِ* (insanın himayesi) kelimesinde kesre, *حَجْرٌ* (onun himayesi) kelimesinde ise üstünde gelen harf kullanılmıştır. Bu kelime, esasen kişinin elbisesinde oyluklarının üzerinde toplanan kısım anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *فِي حُجْرِكُمْ* ifadesinden murad, “sizin terbiyenizde olanlar” anlamına gelmektedir. İbnü's-Sikkît'e göre halk arasında *فان فاجر فان* denildiğinde, bunun anlamı falanca kişi, falancanın himaye ve terbiyesindedir şeklindedir; yani bir kişinin terbiyesinde veya gözetimi altında olan kimseler için böyle bir ifade kullanılmaktadır (Bursevî, 2018, c.4, s.674).

Bu açıklama, Bursevî'nin tefsirinde dilbilimsel konulara yaklaşımını ve klasik Arap dili otoritelerinden aldığı referanslarla ayetlerin lafız ve anlam yapılarını yorumlama yöntemini ortaya koymaktadır.

4.6. Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr eş-Şeybânî (ö. 291/904)

Sa'leb, Hicrî 200 (815) yılında Bağdat'ta doğmuştur (Dayf, 1976, s. 224). Kûfe dil mektebinin önde gelen âlimlerinden biridir. Sa'leb lakabıyla tanınan bu âlim, lügat, şiir, nahiv, edebiyat ile Kur'ân ve hadis ilimlerinde derin bir bilgi birikimine sahiptir. İlk eğitimini takiben Arap dili, lügat ve şiirde yer alan garîb kelimeler üzerinde yoğunlaşmış ve özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında derinleşmiştir. Sa'leb'in ilmi faaliyetleri sonucu kırkın üzerinde eser kaleme aldığı bilinmekle birlikte, bunların yalnızca çok az bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Müellifin en meşhur eserleri arasında *Kitâbü'l-Fasîh* (İhtiyârü fasîhi'l-keîâm), *Kavâ'idü's-Şi'r*, *Mecâlisü Sa'leb*, *Me'ânî ve Fevâ'id* ve *el-Kasîdetü'l-Hâliyye* bulunmaktadır (Durmuş, 2009, c.36 s.25-27).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel açıklamalar yaparken klasik Arap dili ve edebiyatı âlimlerine sıkça atıfta bulunmakta; bu bağlamda Ebü'l-Abbâs eş-Şeybânî'den yaptığı alıntılar onun görüşlerine de önem vermektedir. Örneğin Bursevî, Haşr sûresi 23. ayette yer alan *هُوَ اللَّهُ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ* cümlesinin dilbilimsel tahlilini yaparken, Esmâ-i Hüsnâ'nın vezni ve telaffuz özellikleri üzerinde durmaktadır. Bursevî, burada özellikle Sa'leb'in görüşünü naklederek, mübâlağalı Esmâ-i Hüsnâ'nın genellikle *فُعُولٌ* vezniyle geldiğini ve bu veznin ilk harfinin fetha ile okunduğunu belirtir. Bursevî, bunun istisnalarının da bulunduğunu ifade eder: Örneğin *سَبَّحَ* ve *فَدَسَّ* isimlerinde çoğu zaman ilk harf ötre ile okunmakta, bazen de üstün olarak telaffuz edilmektedir. Bu açıklama, Arapçada Esmâ-i Hüsnâ'nın morfolojik yapısının ve telaffuz özelliklerinin kurallarını ortaya koyarken, ayetteki kelimelerin telaffuz ve anlam açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğini de göstermektedir. Bursevî, Sa'leb'in bu tespitini aktararak, ayetlerdeki kelimelerin hem şekil hem de anlam yönünden dilbilimsel çerçevede anlaşılmasını sağlamaktadır (Bursevî, 2009, c.9, s.453).

4.7. Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö. 311/923)

Arap dili ve edebiyat alimlerinden olan ez-Zeccâc doğum tarihi kesin bilinmemektedir. Bağdat'ta doğmuş olan âlim cam işleri ile meşgul olduğundan "Zeccâc" lakabıyla meşhur olmuştur. Zeccâc, Arap dili lügat ve gramer eğitimini Sa'leb ile Müberred'den almıştır. (İşler, 2013, c. 44, s. 173-174). Me'ânî'l-Kur'ân, *el-Fark Beyne'l-Müzekker ve'l-Müennes*, Fe'altü ve ef'altü, *er-Red 'ale's-Sa'leb* meşhur olan eserlerindedir. (El-Enbârî, 1997, s.216)

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel meseleleri ele alırken, klasik Arap dili âlimlerinin görüşlerine sıkça atıfta bulunmakta ve bunları ayetlerin yorumunda temel kaynak olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda, musannifin etkilendiği dil alimlerinden biri de ez-Zeccâc'dır. Bursevî'nin dil analizlerinde ez-Zeccâc önemli bir referans teşkil etmektedir. Örneğin, Tevbe sûresi 12. ayette geçen *التَّائِبُونَ* kelimesine dair yaptığı açıklamada Bursevî, ez-Zeccâc'ın tespitine işaret ederek bu lafzın mübtedâ olduğunu ve haberinin gizli bulunduğunu ifade etmektedir. Bu değerlendirme, ayetin morfolojik yapısının anlaşılmasına ve cümlenin dilbilimsel çözümlemesine ışık tutmaktadır (Bursevî, 2009, c. 3, s. 412). Benzer şekilde Bursevî, Nahl sûresi 66. ayette geçen *تُسْقِيكُمْ* kelimesini yorumlarken de ez-Zeccâc'ın görüşüne başvurmaktadır. Ez-Zeccâc'a göre *أسْقِيْتَهُ* ve *أسْقِيْتَهُ* lafızları, yani kelimenin sülâsi ve mezîd sigaları, anlam açısından özdeştir. Bursevî, bu görüşü naklederek aynı kanaati paylaşmakta ve ayetteki kelimenin

anlamını açıklarken ez-Zeccâc'ın tespitini doğrulamaktadır (Bursevî, 2009, c.5, s.48).

4.8. Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009)

Tâcü'l-Luğa isimli sözlüğüyle tanınan Arap dili ve edebiyat alimidir. Fârâb'da doğan el-Cevherî, aslen Türktür. Ebû Saîd es-Sîrâfî ile Ebû Ali el-Fârisî'den dersler almıştır. *Tâcü'l-Luğa* eserini, Ebû Mansûr Abdürrahîm b. Muhammed el-Bîşekî adına basmıştır. Arap dili sözlükçülüğü geleneğinde yeni bir üslup ile öncülük etmiştir; aynı zamanda eserindeki kelimeler sahih kelimeleri içermesi bakımından da önemlidir. Eser yazıldığı dönemden itibaren birçok esere kaynaklık yapmıştır (Kılıç, 1993, c. 7, s. 459).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde kelimelerin tahlili ve manalarının açıklanmasında klasik Arap dili âlimlerinin görüşlerine önemli ölçüde başvurmakta, özellikle Cevherî'nin değerlendirmelerine özel bir önem vermektedir. Müellif, Cevherî'nin *es-Sihâh* adlı eserinden konuyla ilgili yerleri sıkça alıntılanarak ayetlerin dilbilimsel çözümlemesini desteklemektedir. Örneğin, En'âm sûresi 152. ayette geçen *حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ* lafzının manasını izah ederken Bursevî, Cevherî'den alıntı yaparak şu açıklamayı yapmaktadır: Cevherî'ye göre *حَتَّى يَبْلُغَ أَشُدَّهُ* ifadesi, “rüştüne erinceye kadar” anlamına gelir ve bu dönem aynı zamanda kuvvetin ulaştığı zamandır; yani birey yaklaşık on sekiz ile otuz yaşları arasında bu olgunluğa erişir (Bursevî, 2009, c.3, s.123). Buna benzer şekilde, Lokman sûresi 4. ayette geçen *الَّذِينَ يُعِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ يُوقِنُونَ* cümlesindeki *يُعِيمُونَ* lafzının manasını açıklarken de Bursevî, Cevherî'den alıntı yapmaktadır. Bursevî'ye göre burada *إِقَام* lafzının başka bir anlamı olan *إِدَام*, yani “devam etmek” manası kastedilmektedir; bu tespit, Cevherî tarafından da aynı şekilde ifade edilmiştir (Bursevî, 2009, c.3, s.330).

Ayrıca Bursevî, Hucurât sûresi 4. ayette geçen *مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ* ifadesindeki *وَرَاءِ* kelimesine dair açıklamasında da Cevherî'ye atıfta bulunmaktadır. Bursevî, *وَرَاءِ* lafzının her iki yöne ortak kullanımı lafzi değil, manevidir; ancak Cevherî ve diğer dil âlimlerine göre bu kelime, zıt anlamları ifade edebilen bir terimdir. Bu nedenle *وَرَاءِ* kelimesinin ortak kullanımının lafzi bir kullanım olarak anlaşılması mümkündür (Bursevî, 2009, c.9, s.64).

4.9. Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdîrrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 471/1078-79)

Cürcân'da doğmuş olan alim, Arap dili bilgini ve edebiyat nazariyatçısı olarak tanınmaktadır. Belâgat ilminin kurucusu olarak kabul edilir (el-Arkutnî 2013). Eğitim hayatının büyük bölümünü hocası Ebû'l-Hüseyn Muhammed b. Hasan el-Fârisî'den almıştır. İran kökenli olmasına rağmen eserlerini kaleme alırken Farsçayı kullanmamış, tamamen Arapça yazmayı tercih etmiştir. Arap diline olan derin hâkimiyeti ve nahiv ilmini Arap mantığı çerçevesinde öğrenmiş olması sebebiyle, kendisi “İmâmü'n-nühât” (büyük dil alimi) unvanıyla meşhur olmuştur. Âlimin en bilinen eserleri arasında *Esrârü'l-Belâğa*, *Delâ'ilü'l-İcâz*, *er-Risâletü's-Şâfiye*, *el-Avâmilü'l-Mi'e*, *Kitâbü'l-Cümel*, *et-Tetimme fi'n-Nahv* ve *Kitâb fi't-Tasrîf* yer almaktadır (Hacımuftuoğlu 1988). Bu eserler, onun Arap dili ve edebiyatı alanındaki derin bilgisini ve klasik dil nazariyatına yaptığı katkıları ortaya koymaktadır.

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, Târih sûresi 11. ayette geçen *وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الرَّجْعِ* cümlesini dilbilimsel açıdan açıklarken, klasik Arap dili ve belâgat otoritelerinden Abdülkâhir Cürcânî'nin görüşlerine atıfta bulunmaktadır. Bursevî, ayetin anlamını ve lafz yapısını yorumlarken, Cürcânî'nin *İcâzü'l-Kur'ân* adlı eserinden yaptığı alıntıyı şu şekilde aktarmaktadır: Cürcânî'ye göre, Allah Teâlâ'nın “Kasem olsun, yağmur sahibi semaya” buyurması, göğün güneşi ve ayının belli zamanlarda doğup batmasından ve bazı

yıldızların düzenli olarak tekrar geriye dönmesinden kaynaklanmaktadır. Bu düzenlilik, gök cisimlerinin hareketlerinin doğal döngüsü ile bağlantılı olup, ayetteki ifadeye dayanak teşkil etmektedir. Bursevî, Cürçânî'nin bu değerlendirmesini naklederek, ayetteki lafızların hem morfolojik hem de semantik yönlerini ortaya koymakta; böylece ayetin dilbilimsel ve kozmolojik bağlamda anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu örnek, Bursevî'nin tefsirinde klasik Arap dili otoritelerinin görüşlerine dayalı sistematik bir metodoloji izlediğini göstermektedir (Bursevî, 2018, c.30-1, s.624).

4.10. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)

Arap dili ve edebiyatı alanındaki çalışmalarıyla tanınan Zemahşerî, özellikle *el-Keşşâf* adlı tefsir eseriyle meşhur olmuştur. Hadis, fıkıh ve kelâm gibi şer'î ilimlerde de derin bir bilgi birikimine sahip olan Zemahşerî, Arap asıllı olmamasına rağmen Arap dili ve belâgatı konusundaki otoritesi nedeniyle “şeyhü'l-Arabiyye” unvanıyla anılmıştır. Zemahşerî, Kur'ân'daki nazmı i'câzın temel unsurlarından biri olarak kabul etmiş ve bu nazmî güzellikleri tefsirinde ayrıntılı olarak ele almıştır. *el-Keşşâf* adlı eserinde dilin tüm inceliklerini kullanmanın yanı sıra aklın ilkelerine de önem vermiş ve gerektiğinde bunları açıklamada aktif olarak uygulamaktan geri durmamıştır. Zemahşerî'nin Arap dili ve edebiyatına dair diğer meşhur eserleri arasında *el-Mufasssal*, *el-Ünmûzec*, *el-Müfred ve'l-Mü'ellef*, *Mes'ele (Risâle) fi Kelimeti's-Şehâde*, *el-Muhâcât bi'l-Mesâ'ilî'n-Nahviyye*, *Şerhu Ebyâti Kitâbi Sibeveyhi* ve *Esâsü'l-belâğa* yer almaktadır (Öztürk ve Mertoğlu, 2013, c. 44, s. 235-238).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde dilbilimsel açıklamalarda, özellikle Zemahşerî ve onun *el-Keşşâf* adlı eserine sıkça atıfta bulunmakta; filolojik alanda en çok bu kaynaktan yararlanan dil âlimlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Örneğin, Hucurât sûresi 7. ayette geçen لَعْنَتُمْ kelimesinin anlamını izah ederken Bursevî, Zemahşerî'nin değerlendirmesini naklederek لعنت fiilinin “zorlamadan sonra kırmak” manasına geldiğini belirtir. Bu açıklama, ayetteki kelimenin anlamını hem lafız hem de bağlam açısından yorumlamaya yardımcı olmaktadır (Bursevî, 2009, c.9, s.70).

Benzer şekilde, Nisâ sûresi 172. ayette geçen لَنْ يَسْتَنْكِفَ الْمَسِيحُ أَنْ يَكُونَ عَبْدًا لِلَّهِ وَلَا الْمَلَائِكَةُ الْمُقَرَّبُونَ cümlesindeki يَسْتَنْكِفَ kelimesinin anlamını açıklarken de Bursevî, Zemahşerî'den alıntı yapmaktadır. Esâsü'l-belâğa adlı eserinde Zemahşerî'ye göre استنكف منه “ondan sakındı”, نكف إمتنع “ondan el çekti, sakındı” ve انقبض أنفأ “kabul etmeyen, tenezzül etmeyen ve başından savaan” anlamlarına gelmektedir. Bursevî, bu açıklamayı aktararak ayetteki kelimenin kapsamlı anlam boyutunu ortaya koymaktadır (Bursevî, 2009, c.2, s.337). Ayrıca Bursevî, Kasas sûresi 27. Âyette geçen قَالَ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِخْدَى ابْنَتِي هَاتِنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي قَالِ إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُنْكِحَكَ إِخْدَى ابْنَتِي هَاتِنِ عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي ثَمَانِي cümlelerinin terkiibini yaparken de *el-Keşşâf* tan yararlanır. Bursevî'ye göre عَلَى أَنْ تَأْجُرَنِي lafzı, fiil olan أَنْكِحَكَ kelimesinin mefulünden hâldir. Ayrıca أَجْرُهُ lafzı “ona ecir oldum” anlamında kullanılır; bu ifade, bir kimse başkasında işçi olduğunda da aynı şekilde söylenir. Bursevî, bu değerlendirmeyi doğrudan Zemahşerî'nin eserinden aktarmaktadır (Bursevî, 2009, c.6, s.425).

4.11. Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî ((ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği)

Arap dil âlimi ve Müfessir olan İsfahânî, İsfahan'da doğdu. Hayatı hakkında fazla bilgiye rastlanmamıştır. Kendisi resmi görevler almak istememekle uzak durmuş, daha çok eser teliflerine yönelmiştir. Râgıb el-İsfahânî'nin ilmî kudretini daha çok tefsir alanında görülmektedir. *Câmi'u't-Tefsîr (Tefsîru Râgıb)*, *Müfredâtü Elfâzi'l-Kur'ân (el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân)*, *Dürretü't-Te'vîl ve*

Gurretü't-Tenzil, Tahkîku'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, Mecma'u'l-Belâğa, Hulâsatü Islâhi'l-Mantık, meşhur eserlerindedir (Kara, 2007, c. 34, s. 398).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, nahiv ve sarf konularında yaptığı açıklamalarda özellikle kelimelerin anlamlarını izah ederken Râgıb el-İsfahânî'ye sıkça atıfta bulunmakta ve onun *el-Müfredât* adlı eserinden alıntılar yapmaktadır. Bu yaklaşım, ayetlerin lafız ve manalarını dilbilimsel çerçevede derinlemesine anlamaya yönelik sistematik bir metodun izlendiğini göstermektedir. Örneğin, Enbiyâ sûresi 24. ayette geçen هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ lafzının açıklamasında Bursevî, Râgıb el-İsfahânî'nin görüşünü naklederek برهان lafzının رجھان و بنان gibi lafızlarda olduğu üzere بره ببره fiilinin mastarı olduğunu ifade etmektedir. Bu tespit, kelimenin kök yapısı ve anlam ilişkilerini ortaya koymak açısından önemlidir (Bursevî, 2009, c.5, s.472). Bursevî, aynı sûrenin 33. ayetindeki فَلْكَ kelimesinin anlamını açıklarken de Râgıb el-İsfahânî'ye atıfta bulunur. Ona göre فَلْكَ, yıldızların aktığı yerin ismidir ve bu şekilde adlandırılmıştır; çünkü yapısı gök kubbeyi andırmaktadır (Bursevî, 2009, c.5, s.481).

Bursevî, Fetih sûresi 1. ayette geçen فَتْحًا lafzının manasını izah ederken Râgıb el-İsfahânî'nin *el-Müfredât* eserinden alıntı yapar. Bursevî'ye göre فَتْحٌ kelimesi, muğlaklığı ve kapalılığı gidermek, izale etmek anlamına gelir. Bu anlam iki şekilde tezahür eder: Birincisi gözle görülebilen açma, ikincisi ise gamı, tasayı veya kederi kişinin üzerinden kaldırmak, izale etmek anlamında olup فته الهم ifadesinde olduğu gibi, basiretle fark edilen türden bir açılmayı ifade eder (Bursevî, 2009, c.9, s.3). Ayrıca Bursevî, Hucurât sûresi 12. ayette geçen وَلَا تَجَسُّوْا cümlesini açıklarken de Râgıb el-İsfahânî'den alıntı yapar. Ona göre الجس kelimesi, bir kimsenin sağlıklı veya hasta olup olmadığını anlamak için damarına dokunmak, nabzını yoklamak veya durumunu öğrenmeye çalışmak anlamına gelir (Bursevî, 2009, c.9, s.84).

Bu örnekler, Bursevî'nin tefsirinde Râgıb el-İsfahânî'nin dil ve belagat alanındaki otoritesine dayanarak ayetlerin lafız ve anlamlarını filolojik bir bakış açısıyla sistematik biçimde çözümlediğini ortaya koymaktadır.

4.12. Ebû Muhammed Kâsım b. Ali b. Muhammed el-Harîrî (ö. 516/1122)

Arap dil âlimi olan Harîrî, Basra'nın Arâm mahallesinde doğmuştur. Şeriat ilimleri ile sarf, nahiv, aruz-kafiye, şiir gibi alanlarda Basra'da çeşitli alanlarda otorite kabul edilen hocalardan çok iyi bir öğrenim görmüştür. Ebû Zeyd es-Serûcî adlı hayalî bir kahraman ismiyle gerçek olmayan maceraların râvi rolündeki Hâris b. Hemmâm'ın dilinden anlatıldığı nazım ve nesir eser olan Makâmât adlı eseriyle meşhur olmuştur. 1122 yılında Basra'da vefat etmiştir. *El-Makâmât, Dürretü'l-Ğavvâs fî Evhâmî'l-Havâs, Mülhatü'l-İrâb, er-Risâletü's-Sîniyye, el-Fark Beyne'd-Dâd ve'z-Zâ* bilinen eserleridir (Kılıç, 1997, c. 16, s. 191-192).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, Arap dili ve belagat konularında el-Harîrî ve onun *Dürretü'l-Ğavvâs* adlı eserine sıkça atıfta bulunur. Örneğin, Neml sûresi 64. ayette geçen قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ cümlesindeki هَاتُوا kelimesinin açıklamasında Bursevî, el-Harîrî'den alıntı yaparak şöyle der: Araplar bir erkek için هَات lafzını, çoğul için هَاتُوا lafzını, bir kadın için هَاتِ, kadın topluluğu için هَاتِينَ, tesniye için ise هَاتِيَا lafzını kullanırlar. Tesniye zamirlerinde ikisinin arasını ayırmadıkları gibi, emir kiplerinde de bu farklılığı gözetmezler (Bursevî, 2009, c.6, s.387). Bu açıklama, Arapçadaki emir kiplerinin kullanım biçimleri ve çoğul, tekil, dişi-erkek ayrımlarını anlamak açısından önemlidir.

Bursevî, Nebe sûresi 8. ayette geçen *أَزْوَاجًا وَخَلْقَانِكُمْ* cümlesinde *أَزْوَاجًا* kelimesinin anlamını izah ederken de el-Harîrî ve *Dürretü'l-Ğavvâs*'tan alıntı yapar. Bursevî'ye göre zevc, yani eş ister canlı ister cansız varlıklar olsun, çift olan ve birbirine yakın her şeye denir. Zevc iki anlamına gelmemekte, birbirine yakın iki şeyden biri olarak kabul edilmektedir. İkisine birden *زوجان* denilir. Bu kullanım, Arapça'da çoğul ve ikilinin anlam ilişkilerini kavramada önemli bir örnek teşkil eder (Bursevî, 2009, c.10, s.297). Ayrıca Bursevî, Tevbe sûresi 112. ayette geçen *وَالنَّاهُونَ* lafzındaki *و* (vav) harfinin semaniyye vavı olduğunu önceki alimlerden alıntı yaparak açıklar. Ona göre, Kurtubî'ye göre birden yediye kadar olan sayılar vavsız yazılırken, sekiz sayısının vav ile gelmesi bazı Arap kabilelerinin dil geleneğine aittir. El-Harîrî de *Dürretü'l-Ğavvâs* eserinde aynı görüşü benimsemiştir (Bursevî, 2009, c.3, s.540).

4.13. Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî el-Ezeci el-Bağdâdî (ö. 616/1219)

Arap dili ve edebiyatçısı olan el-Ukberî, tefsir, hadis ve fıkıh alanında da otorite olarak kabul edilmektedir. 538 (1144) yılında Bağdat'ta doğmuştur. Hayatı memleketi olan Bağdat'ta ilim tahsili, telif ve öğretimle geçirmiştir. Uzmanlık alanı Kur'an ve hadis metinleri ve şiirler üzerinde yaptığı dil ve gramer çalışmalarıdır. Kur'an'ın *î'râb* eseri en meşhur eseridir. Basra ekolü çerçevesinde görüş bildirdiği için Basra ekolünün temsilcisi bir gramer âlimi olarak kabul edilir. *Î'râbü'l-Kur'ân*, *Î'râbü'l-Kırâ'âtî'sh-Sevâz*, *'Adedü'l-Ây ('Adedü Âyi'l-Kur'ân)*, *Î'râbü'l-Hadîsi'n-Nebevî*, *el-Lübâb fi 'İleli'l-Binâ'i ve'l-Î'râb*, *et-Telkîn fi'n-Nahv*, *et-Tebyîn 'an Mezâhibi'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, *Mesâ'ilü Nahv müfredesi* meşhur olan eserlerindedir. (Bakırcı 2012, c. 47, s. 66-67).

Bursevî, Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinde, dilbilimi alanındaki açıklamalarında Ebü'l-Bekâ'ya atıfta bulunmakta ve eserinden çeşitli alıntılar yapmaktadır. Bu durum, ayetlerin lafız ve dilbilgisel çözümlenmelerinde klasik Arap dili otoritelerinin görüşlerine dayalı bir metodolojiyi yansıtmaktadır. Örneğin, Tevbe sûresi 109. ayette geçen *هَارٍ* kelimesinin izahında Bursevî, Ebü'l-Bekâ'nın görüşünü aktarmaktadır. Buna göre Ebü'l-Bekâ, *هَارٍ* kelimesinin aslının *هاور* veya *هاير* olduğunu belirtir. Kelimenin aynel fiili daha sonra tehir edilmiştir ve *ر* harfinden sonra eklenmiştir. Aslında kelimenin ma kabli kesreli olduğu için *و* (vav) harfi *ي* (ye) harfine dönüşmüştür. Ayrıca, kelimenin sakin ve tenvinli harfi sakince kullanıldığından, bu harf hafzedilmiştir. Vezin kalb işleminden önce *فاعل* iken, hafz işleminden sonra *فال* olarak belirlenir. Kelimenin aynel fiili ile *و* ve *ى* harflerinin dönüşümü bu bağlamda açıklanmaktadır (Bursevî, 2018, c.11, s.142). Benzer şekilde, Tevbe sûresi 54. ayette geçen *أَنْ تُقْبَلَ* ifadesinin izahında da Bursevî, Ebü'l-Bekâ'ya atıfta bulunur. Ona göre *أَنْ تُقْبَلَ* sözünün durumu nasb mevziindedir; *مِنْهُمْ* ise mefulden bedel olarak değerlendirilir (Bursevî, 2009, c.3, s.469).

4.14. Ebü'l-Abbâs Muvaffakuddîn Ahmed b. Yûsuf b. el-Hasen el-Kevâşî el-Mevsilî (ö. 680/1281)

Kıraat ve tefsir âlimi el-Kevâşî, Musul'da doğmuştur. Kıraat eğitimi aldıktan sonra Arapça ve hadis dersleri almıştır. Arap dili, tefsir ve kıraat gibi alanlarda kendini geliştirmiştir. İlim ve takvâ sahibi bir âlim olarak tanınan el-Kevâşî, 680 yılında Musul'da vefat etmiştir. *Tebşiratü'l-Mütezekkir ve Tezkiretü'l-Mütebaşşir*, *Hadîsü'l-Erba'în*, *Telhîsu Tebsirati'l-Mütezekkir ve Tezkireti'l-Mütebaşşir* zikredilen meşhur eserleridir. (Ata, 2022, c. 25, s. 340-341).

Bursevî, Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinde, kimi zaman kelime manalarını, kimi zaman da nahiv konularını

açıklarken el-Kevâşî'den sıkça alıntılar yapmaktadır. Örneğin, İsra sûresi 64. ayette geçen اَجْلِبْ kelimesinin izahında Bursevî, el-Kevâşî'ye atıfta bulunarak اَجْلِبْ ve اَجْلِبْ fiillerinin özde bir olduğunu belirtir; her iki fiilin de “teşvik etmek, seslenmek ve bağırarak” anlamlarına geldiğini aktarır. Bu açıklama, ayetteki fiilin kök ve anlam yapısını filolojik olarak çözümlenmeye yöneliktir (Bursevî, 2009, c.3, s.369). Benzer şekilde, Ahzâb sûresi 51. ayette geçen وَمَنْ ابْتَغَيْتَ مِمَّنْ عَزَلْتَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ cümlesinin izahında Bursevî, el-Kevâşî'nin görüşünü naklederek şunları belirtir: مَنْ lafzı, الَّذِي anlamında mübtedâdır veya ابْتَغَيْتَ fiiliyle nasb edilmiş bir şarttır. Her iki durumda da mübtedânın haberi veya şartın cevabı فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكَ cümlesidir. Bu tespit, ayetin sentaktik yapısının ve fiil-mübteda ilişkilerinin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır (Bursevî, 2009, c.5, s.180). Ayrıca, Secde sûresi 12. ayetin başında geçen لَوْ edatının izahında Bursevî, Kevâşî'den alıntı yaparak şu açıklamayı aktarır: لَوْ ve لَوْ genellikle mazi (geçmiş) zaman için kullanılsa da burada müstakbel anlam taşımaktadır. Bunun sebebi, ayette ifade edilen olayın gerçekleşmesinin Allah'a nispetle kesin olmasıdır; dolayısıyla gelecekte meydana gelecek bir olaya atıf yaparken mazi zaman şekli kullanılmıştır (Bursevî, 2009, c.7, s.117).

4.15. Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî (ö. 816/1413)

Arap dili edebiyatçısı olan Cürcânî aynı zamanda kelâm ve fıkıh âlimidir. 740 yılında Cürcan'da doğmuştur. Yaşadığı dönemde ve sonraki dönemlerde de otorite olarak “kabul edilen çok yönlü bir âlimlerdendir. Birçok ilim dalında elif, şerh ve hâşiye türünde eserler ortaya koymasına sebebiyle “Allâme” unvanını da almıştır. *Et-Ta'rîfât*, *Şerhu'l-İzzî*, *Hâşiye 'alâ Şehhi'l-Kâfiye*, *Hâşiye 'ale'l-Mutavvel*, *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf*, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, *Tefsîrü'z-Zehrâveyn*, *Tercümânü'l-Kur'ân* eserleri dil ve tefsir alanındaki eserleridir (Gümüş 1993).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, dilbilimsel açıklamalar yaparken el-Cürcânî'ye atıfta bulunmuş ve onun eserlerinden alıntılar yapmıştır. Örneğin, Yûnus sûresi 99. ayette geçen أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ cümlesinin filolojik tahlilinde Bursevî, Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin *Şerhu'l-Miftah* adlı eserine dayanarak şunları aktarır: Cürcânî'ye göre, أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ifadesi, söz konusu fiilin muhataptan meydana gelmesini inkâr etmez. Fiilin aşlının takiriyle birlikte, failin varlığı da inkâr edilmemektedir (Bursevî, 2009, c.4, s.88).

4.16. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)

El-Kamûsü'l-muhît adlı sözlüğüyle ünlenmiş Arap dili, tefsir âlimi olan Fîrûzâbâdî 729 yılında İran'da doğmuştur. Şiraz'da babasından ve Kıvâmüddin Abdullah b. Mahmûd gibi âlimlerden Arap dili ve belâgat dersleri aldı. Sonrasında kıraat ve hadis dersleri almıştır. *El-Kamûsü'l-Muhît*, *Tahbîrü'l-Müveşşîn fi't-Ta'bîr (fîmâ yukalü) bi's-Sîn ve's-Şîn*, *ed-Dürerü'l-Mübessese fi'l-Ğureri'l-Müsellese*, *Celîsü'l-Enîs fi Esmâ'i (Tahrîmi)'l-Handerîs*, *Besâ'iru Zevî't-Temyîz fi Letâ'ifi'l-Kitâbi'l-'Azîz*, *Tenvîrü'l-Mikbâs*, *Nuğbetü (Buğyetü)'r-Reşşâf min Hutbeti'l-Keşşâf* eserleri dil ve tefsir alanındaki meşhur eserlerindedir (Kılıç, 1996, c. 13, s. 142-145). Fîrûzâbâdî İslâm ilim geleneği içerisinde özellikle lügat sahasındaki otoritesiyle temayüz etmiş olmakla birlikte, tefsir, hadis, tarih ve fıkıh alanlarında da eserler kaleme almış çok yönlü bir âlimdir (Fîrûzâbâdî, 1998, s.12).

Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* adlı tefsirinde, kelime anlamlarını açıklarken büyük ölçüde Fîrûzâbâdî'nin *el-Kamûs* eserine atıfta bulunmakta ve sıklıkla alıntılar yapmaktadır. Örneğin, Tevbe sûresi 123. ayette

geçen غُلْظَة kelimesinin izahında Bursevî, *el-Kâmûs*'a dayanarak şöyle der: غُلْظَة, kalınlık ve sertlik anlamına gelir ve incelik ile nazıklığın zıddıdır. Bu kelime, konuşanın muhatabına “seni burada bir daha görmeyeyim” anlamında bir ifade ile ilişkilidir. Ayette ise, suret bakımından kafirlerin müminlerden katılık ve sertlik bulmalarını emretmektedir; ancak mana bakımından kinaye yoluyla müminlere, kafirlere karşı sert ve haşin bir tutum sergilemelerini ifade eder (Bursevî, 2018, c.11, s.297).

Bursevî, İsrâ sûresi 5. ayette geçen وَعَدُّ أَوْلِيَهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا أَنَا أَوْلَىٰ بِأَسِّ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ cümlesindeki وَعَدُّ أَوْلِيَهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا أَنَا أَوْلَىٰ بِأَسِّ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ lafzının açıklamasında da Fîrûzâbâdî'den alıntı yapar. Ona göre خِلَالَ, iki şey arasındaki boşluk anlamına gelir; خِلَالَ الدِّيَارِ ifadesi ise “evlerin duvarları ile evlerin odaları ve konaklama yerlerinin arasındaki boşluk” anlamına gelmektedir. Bursevî, Fîrûzâbâdî'nin *el-Kâmûsü'l-Muhît* eserinde de aynı anlamın geçtiğini belirterek görüşünü güçlendirir (Bursevî, 2009, c.5, s.133). Benzer şekilde, Meryem sûresi 27. ayette geçen المرأ lafzının anlamını açıklarken de *el-Kâmûs*'a atıf yapar. Ona göre المرأ, vasıl elifiyle beraber kullanıldığında “insan” veya “adam” anlamına gelir ve bu kelime kendi başına cem edilemez; bu, Fîrûzâbâdî'nin eserinde de ifade edildiği şekilde yorumlanmaktadır (Bursevî, 2009, c.5, s.330). Ayrıca, Meryem sûresi 90. ayette geçen هَذَا kelimesi için Bursevî, *el-Kâmûs*'tan alıntı yaparak bu lafzın “şiddetli yıkmak ve kırmak” anlamına geldiğini belirtir (Bursevî, 2009, c.5, s.361).

Sonuç

Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân adlı tefsirinde Arap dili ilimlerine önemli ölçüde yer verdiği ve özellikle dilbilimsel açıklamalar bakımından zengin bir içerik sunduğu görülmektedir. Müellif, ayetleri yorumlarken yalnızca tasavvufî ve işârî anlamlarla yetinmemiş, aynı zamanda lafzın dilsel yapısını da ele almıştır. Bu çerçevede eser, sarf ve nahiv başta olmak üzere Arap dili ilimlerine dair çeşitli tahliller, kavramsal açıklamalar ve örneklendirmeler içeren kapsamlı bir kaynak niteliği taşımaktadır. Musannif, ayetlerin dilsel yapısını açıklarken kelimelerin kökenlerini, türevlerini, vezinlerini ve anlam alanlarını inceleyerek sarf ilmine dair değerlendirmelerde bulunur. Kelimelerin kök harfleri, istikak ilişkileri ve farklı kalıplarda kazandıkları anlamlar üzerinde durarak lafız ile mânâ arasındaki irtibatı ortaya koymaya çalışır. Bu yaklaşım, Kur'ân metninin anlam derinliğini kavramada dilbilimsel çözümlemenin önemine işaret etmektedir. Müellif, kelimelerin morfolojik yapısına ilişkin açıklamalarında bazen farklı sarf görüşlerini karşılaştırmakta, böylece dilciler arasındaki ihtilaflara da değinmektedir.

Bursevî, Kur'ân ayetlerini yorumlarken filolojik çözümlemeyi de merkeze alan ve lafzî inceliklerle anlamsal derinliği bir araya getiren bir tefsir üslubu benimsemiştir. Müellif, ayetlerin yorumunda yalnızca zahirî anlamı aktarmakla yetinmemiş; kelimelerin dilsel yapısını, kökenini ve kullanım bağlamını dikkate alarak metnin anlam katmanlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, onun Kur'ân metnini dilbilimsel açıdan çözümlemeye büyük önem verdiğini göstermektedir. Bursevî'nin özellikle lafızların istikak ilişkilerini, vezin yapılarını ve semantik çağrışımlarını dikkate alarak yaptığı değerlendirmeler, tefsirinde filolojik yöntemin belirgin bir şekilde kullanıldığını ortaya koymaktadır.

Bursevî, tefsirinde ayetlerde yer alan kelime ve cümle yapılarını açıklarken dilbilimsel izahatlara geniş ölçüde yer vermiş ve bu açıklamalarını temellendirirken klasik Arap dili literatüründen önemli ölçüde yararlanmış. Müellif, filolojik çözümlemelerini ortaya koyarken yalnızca kendi değerlendirmeleriyle yetinmemiş; sarf, nahiv ve lügat alanında otorite kabul edilen dil âlimlerinin görüşlerine sıklıkla başvurmuştur. Bu çerçevede, Arap dili geleneğinde önemli bir yere sahip olan eserleri kaynak olarak kullanmış, gerektiğinde ilgili âlimlerin ifadelerini doğrudan naklederek görüşlerini desteklemiştir.

Bursevî'nin bu yöntemi, onun tefsir faaliyetinde ilmî geleneğe bağlı bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Müellif, yararlandığı dil âlimlerini çoğu zaman isimleriyle birlikte zikretmiş ve başvurduğu eserleri açıkça belirtmiştir. Bu durum, hem kullandığı bilgilerin ilmî dayanaklarını ortaya koyma hem de okuyucuya başvurulan kaynakları gösterme bakımından önemli bir metodolojik titizliğe işaret etmektedir. Ayrıca bu yaklaşım, Bursevî'nin tefsirini yalnızca yorum merkezli bir eser olmaktan çıkararak aynı zamanda klasik Arap dili literatürüyle güçlü bir irtibat kuran ilmî bir çalışma niteliğine kavuşturmuştur. Öte yandan müellifin dil âlimlerinin görüşlerine yer verirken farklı yaklaşımları mukayeseli biçimde aktardığı ve gerektiğinde bu görüşler arasında değerlendirmelerde bulunduğu da görülmektedir. Bu durum, onun yalnızca nakilci bir tutum sergilemediğini; aksine klasik dil geleneğini dikkate alarak metni yeniden yorumlayan analitik bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Bursevî'nin filolojik yaklaşımı, Kur'ân tefsirinde dilbilimsel çözümlemenin önemini ortaya koyan dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Müellifin sarf ve nahiv ilimlerine dayanan ayrıntılı analizleri, hem Kur'ân lafızlarının yapısal özelliklerini açıklamakta hem de ayetlerin anlam ufkunu genişletmektedir. Bu durum, Bursevî'nin Arap dili ilimlerine olan derin vukufunu ve tefsir faaliyetinde dilsel analizleri etkin biçimde kullanan bir müfessir olduğunu açıkça göstermektedir.

Kaynakça

- Ata, M. Mahfuz (2022). "el-Kevâşî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/340-341. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bakırcı, Selami (2012). "el-Ukberî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 47/ 66-67. İstanbul: TDV Yayınları.
- Bursevî İsmail Hakkı (2020). *Tamâmü'l-feyz fi bâbî'r-ricâl* (R. Muslu & A. Namlı, Çev.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 9.
- Bursevî, İsmail Hakkı (2009). *Rûhu'l-Beyân fi Tefsiri'l-Kur'an*. 2. Basım. Beyrut: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Bursevî, İsmail Hakkı (2018). *Rûhu'l Beyan Tefsiri*. Çev. Ömer Faruk Hilmi. İstanbul: Gül Neşriyat.
- Dayf, Şevki (1976). *El-Medarisün-Nahviyye*. Kahire: Darü'l-Maarif.
- Durmuş, İsmail (2009). "Sa'leb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/ 25-27. İstanbul: TDV Yayınları.
- El-Enbârî, El-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemaleddin Abdurrahman b. Muhammed. (1997). *Nüzhetu'l-Elibba fi Tabakati'l-Üdeba* (s. 216). Darü'l Fikri'l Arabi.
- El-Arkutnî, Yunus (2013). *Haşiyetüz Zuruf ve Haşiyetüt Terkiib*. İstanbul: Haşimi Yayınevi.
- Fîrûzâbâdî, K. (1998). *Kâmusu'l-Muhit* (1. basım, s. 12). Müessesetü-r Risale.
- Gümüş, Sadrettin (1993). "Seyyid Şerîf Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/ 134-136. İstanbul: TDV Yayınları.
- Güngör, Ö. (2020). İsmâil Hakkı Bursevî ve eserlerine dair bir bibliyografya denemesi. *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi)*, V (2), 201.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah (1988). "Cürcânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/ 247-248. İstanbul: TDV Yayınları.
- Hamud, Hadîr Mûsâ Muhammed (2003). *an-Nahv ve'n-Nuhât*. Alam El-Kutub.
- Hızlı, M. (2004). Bursa mahkeme sicillerine göre Bursevî'nin ailesi, tekkesi ve vakıfları. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 13(2), 6.
- İşler, Emrullah (2013). "ez-Zeccâc". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 173-174. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kara, Ömer (2007). "el-İsfahânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/ 398. İstanbul: TDV Yayınları.
- Karaaslan, Ünal Nasuhi (2000). "İshâk es-Sikkât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/ 210-211. İstanbul: TDV Yayınları.
- Koçak, İnci (1988). "El-Ahfeş el-Evsat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/526. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1993). "Cevherî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 459. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1996). "Fîrûzâbâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/ 142-145. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kılıç, Hulusi (1997). "Harîrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/ 191-192. İstanbul: TDV Yayınları.
- Namlı, A. (2020). Kitâbetle Mübtelâ Olmak: İsmâil Hakkı Bursevî. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 16(31-32), 333-368. <https://izlik.org/JA98RB42KC>

- Öztürk, Mustafa ve Mertoğlu, M. Suat (2013). "Zemahşerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/ 235-238. İstanbul: TDV Yayınları.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit (2009). "Sîbeveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/ 130-131. İstanbul: TDV Yayınları.
- Sabuncu, N. (2022). İsmâil Hakkı Bursevî'nin Rûhu'l-Beyân tefsiri özelinde Yûsuf sûresinin işarî yorumu. *Ağrı İslami İlimler Dergisi*, 5(10), 142–162.
- Sarı, N. (2015). Kendi dilinden İsmâil Hakkî Bursevî'nin hayatı ve şahsiyeti. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, II(1), 140.
- Tüccar, Zülfikar (1995). "Ferra, Yahyâ b. Ziyâd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/ 406-407. İstanbul: TDV Yayınları.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü (1997). "Halil bin Ahmed". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/ 309-310. İstanbul: TDV Yayınları.
- Yıldız, S. (1975). Türk müfessiri İsmail Hakkı Bursevî'nin hayatı. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1), 106.
- Yurtsever, M. (2002). *Şiir vadisinde İsmail Hakkı Bursevî*. Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları. 11(1), 114.